

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
HERITAGE
AZƏRBAYCANIN
MƏDƏNİ MİRASINI QORUMUQ

SUSA

tarixi-mədəni irsin tədqiqi

şuşa

Şuşa qalası.

Rəssamı Xurşidbanu Natəvan.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır.

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
Azərbaycan tarixi və mədəni irsinin
qorunması və yayılması

ŞUŞA

tarixi-mədəni irsin tədqiqi

Hazırlayan: Dr. Fariz Xəlilli

ŞUŞA:
tarixi-mədəni irsin tədqiqi

Hazırlayan: Dr. Fəriz Xəlilli

Elmi redaktor: Prof.Dr. Qafar Cəbiyev

Rəyçi: Prof.Dr. Şikar Qasımov

Birinci nəşr: 2022

© "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi
Ağsu rayonu Gəgəli kəndi

Üz qabığı: Pənahabad sikkəsi © im.design 2022

Kitabın məzmunu "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır.

Şuşa: Tarixi-mədəni irsin tədqiqi (Hazırlayan: Fəriz Xəlilli). Bakı: im.print, 2022, səh. 208

Dizayner: İntiqam Məhəmmədli

Fotoqraf: Anar Həbibov

ISBN: 978-9952-8412-3-7

İçindəkilər

Təqdimat	6
Tarix - Dr. Fariz Xəlilli, AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu doi: 10.30546/978-9952-8412-3-7.01	15
Numizmatika – Dr. Ayyün Məmmədova, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi doi: 10.30546/978-9952-8412-3-7.002	65
Paleoqrafiya – Dr. Şəhla Xəlilli, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu doi: 10.30546/978-9952-8412-3-7.03	82
Etnoqrafiya - Dr. Gülnadə Abdulova, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi doi: 10.30546/978-9952-8412-3-7.004	101
Epiqrafika – Dos.Dr. Həbibə Əliyeva, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi doi: 10.30546/978-9952-8412-3-7.05	135
Arxeologiya - Dr. Fariz Xəlilli, AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu doi: 10.30546/978-9952-8412-3-7.006	168
Əlavələr	178
Təşəkkür	204

DOS.DR. HƏBİBƏ ƏLİYEVƏ

Epigrafika

[doi: 10.30546/978-9952-8412-3-7.05](https://doi.org/10.30546/978-9952-8412-3-7.05)

Şuşa şəhəri haqqında Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün, Vətəni, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir” (İki sahil 2021, 4).

Şuşanın tarixini araşdırarkən şahidi oluruq ki, Qarabağ xanı Pənahəli xan Cavanşir sıldırım və hündür dağ üstündə 1750-1757-ci illərdə inşa etdiriyi qalanın daxilində yeni bir şəhərin əsasını qoydu. Tarixi mənbələrə və zərb olunan sikkələrə əsasən qeyd etmək olar ki, qalaya çevrilən bu şəhər bir müddət Pənahəli xanın şəərəfinə “Pənahabad”, sonradan isə “Şuşa qalası” və “Şuşa” adlandırılmışdır (Qarabağnamələr, 2006, 13-14).

1750-ildə özülü qoyulan qala XIX əsrin sonuna qədər tarixi memarlıq abidələri ilə məşhur şəhərə çevrildi. Bu şəhər 17 məhhəllədən ibarət olmuşdur. Bu tarixi şəhərin hər məhhəlləsinin özünə aid məscid və mədrəsələri, karvansarayları, çeşmələri, hamamları, möhtəşəm malikanələri, dükənləri və və s. tikililəri mövcud olmuşdur (Qarabağlı 2002, 41-45).

Əjdər Ələsgərzadə

Şuşa şəhərindəki tarixi abidələrin tarixi və memarlıq xüsusiyyətləri haqqında əsərlər yazılsa da (Qarabağnamələr 2006, 216; Qarabağnamələr 2006a, 290; Qarabağnamələr 2006b, 248; Qarabağlı 2000, 67-70; Qarabağlı 2002, 41-45; Qarabağlı 2004, 21-23; Qarabağlı 2003, 8-9; Qarabağlı 2009,

Yuxarı
Cövhər ağa
məscidi

110-111; Qacar 2019, 341), lakin epiqrafik cəhətdən çox cüzi əsərlər ilə rastlaşırıq. Haqqında əsərlər yazılan bu abidələrin əksəriyyətində daş lövhələr üzərində ərəb-farsdilli kitabələr yerləşdirilmişdir. Şuşada aparılan ilk epiqrafik tədqiqatlar Sovet İttifaqı dövründə baş tutmuşdur. Şuşa şəhərindəki memarlıq abidələrinin epiqrafik yazı nümunələrini araşdırarkən görünür ki, Azərbaycanın ilk epiqrafçı alimi Əjdər Ələsgərzadənin (1900-1964) Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının 1945-ci il ekspedisiyaları adlı topludakı “Şuşa-Ağdam-Bərdə səfəri” adlı hesabat xarakterli məqaləsi bu sahədə ilk tədqiqatlardandır (Ələsgərzadə 1947, 161-162).

77 il bundan öncə - 1945-ci il may ayının 27-dən iyun ayının 14-nə kimi Şuşa, Ağdam və Bərdə şəhərlərindəki tarixi memarlıq abidələri və məzar daşlarını epiqrafik cəhətdən öyrənmək, kitabələri toplamaq və elmi tədqiqatların aparılması üçün adı gedən şəhərlərə A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun elmi işçisi Əjdər Ələsgərzadə və Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi işçisi Ə.Axundov ezam olunmuşlar. Dəyərli alim Əjdər Ələsgərzadə hesabatda Şuşa şəhərinin tarixi memarlıq və memorial abidələri haqqında çox maraqlı və bizə bu gün istiqamətverici məlumatları yadigar qoymuşdur. Əjdər Ələsgərzadə Şuşa şəhərindəki dini-tarixi binaların və malikanələrin kimlərə məxsus olduğunu ətraflı qeyd edərək yazır: “Şuşa şəhərində bir çox tarixi abidələr: məscidlər, mədrəsələr, karvansaraylar, hamamlar, bulaqlar, ədəbi məclislər keçirilən binalar və s. vardır. Bu binalar

işərisində Natəvanın, İbrahim xanın qızı Gövhər ağanın, Cəfərqulu xanın, Nəvvabın, Qasım bəy Zakirin, Fatı xanım Kəminənin, şahzadə Bəhmən Mirzənin və sair bu kimi məşhur evləri də vardır” (Ələsgərzadə 1946, 161). Müşahidələrinə əsaslanan alim onu da qeyd edir ki, Şuşadakı binaların bir qismi məşhur memar Kərbəlayi Səfixan Qarabaği tərəfindən tikilmişdir. Sultan Hüseynin oğlu Kərbəlayi Səfixan Qarabaği 1817-ci ildə Şuşada bəna ailəsində anadan olmuşdur. 1910-cu ildə istedadlı memar şəhərdəki “Mirzə Həsən” məzarlığında dəfn olunmuşdur Əjdər Ələsgərzadə Şuşa qəbiristanlığındakı məşhur şəxslərin qəbirləri üzərində epiqarfik cəhətdən zəngin materialların olmasını qeyd edir. Ekspedisiyada əldə olunan ən maraqlı məlumatlarından biri də Şuşada və ümumiyyətlə, Qarabağda yaşamış məşhur simaların bəzilərinin Şuşa, digərlərinin isə Ağdam və Bərdə qəbiristanlıqlarında dəfn olunmasını hesabatda yazır. Tədqiqatçı yazır ki, “Bunlardan Molla Pənah Vaqif və Mir Möhsün Nəvvabın qəbirləri Şuşada, “Ğafur düzü”ündə (bu yer “Cıdır düzü “adlanan sahəyə daxildir), vəzir Mirzə Camalın və Qacar sülaləsinə mənsub şahzadələrdən general-mayor Rzaqulu Mirzənin oğlanları: Rükəddin Mirzə və İbrahim Mirzənin qəbirləri isə Şuşanın “Mirzə Həsən” qəbiristanlığındadır” (Ələsgərzadə 1946, 161-162).

Əjdər Ələsgərzadə şəhərdə yetişmiş şairə Natəvan və Fatma xanım Kəminə, şair Mirzə Rəhim Fəna, alim Mir Möhsün Nəvvab, memar Kərbəlayi Səfi xan, nəqqaş Cəfərəli, xanəndə Hacı Hüsü, Qasım və Mirzə Muxtar, tarçalan Sadıq bəy və Sadıqcanın isimlərini hesabatda qeyd edərək yeni məlumatlar əldə etmiş və Şuşada təsis edilmiş “Məclisi-Fəramuşan” və “Məclisi-Üns”, müsiqişünaslar və xanəndələr məclisi, memarlar, nəqqaşlar, xəttatlar məclisi kimi elmi-ədəbi məclislər barəsində xeyli dəyərli məlumatlar toplaması haqqında məqalədə qeyd etmişdir (Ələsgərzadə 1946, 162).

Alimin Şuşada topladığı epiqarfik materiallar içərisində İbrahim xanın qızı Gövhər ağanın öz vəsəidi hesabına tikdirdiyi “Məscidi-Gövhəriyyə” daxilindəki kitabələrin xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsidir. Belə ki, məscidin daxilində yerləşdirilmiş sağ və sol tərəfindəki daş lövhədən ibarət olan kitabələrdə Gövhər ağa tərəfindən tikdirilən məscid və mədrəsələrə vəqf olunan əmlakın (əmlaka daxil olan yerlərin, bağların və dükanların) olduğu sahələr və onların sərhədləri müfəssəl surətdə qeyd olunmuşdur (Ələsgərzadə 1946, 162).

Əjdər Ələsgərzadə Şuşa şəhərinin yaradıcısı Qarabağ xanı Pənah xan Cavanşirin və ailə üzvlərinin Şuşada deyil, Ağdamda “İmarət” adlanan türbələrdə dəfn olunması haqqında qeydləri vardır. Xatırladaq ki, Pənah xan Cavanşirin mərmərdən hazırlanmış və fars dilində nəstəliq xətti ilə həkk olunan məzar daşı 1970-ci ildə Azərbaycan Tarixi Muzeyinə gətirilmişdir (Неймар 1991, 92).

Təssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, dəyərli alimimiz Əjdər Ələsgərzadə Şuşada epiqrafik cəhətdən materialları toplayıb tədqiq etsə də, bu materialları nəşr etdirməyə ömrü vəfa etməmişdir. Alimin Şuşa tədqiqatlarını nəşr etdirməyə ömrü vəfa etməsə də, Şirvan, Naxçıvan ərazilərindəki orta əsrlərə aid üzəri müxtəlif məzmunlu epiqrafik yazılı abidələrin tədqiqatına aid olan əsərləri Azərbaycan tarixinin açılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məşədixanım Nemət

Şuşa şəhərinin Yuxarı Gövhər ağa məscidi və qarşısındakı iki mərtəbəli karvansarayın kitabələri haqqında yazan epiqrafçı alim, AMEA-nın müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru Məşədixanım Nemətin (1924-2016) 1961-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri toplusundakı “Şuşa şəhərindəki “Cümə məscidi”nin kitabələri” adlı məqaləsi (Nemətova 1961, 47-59) və 2011-ci ildə nəşr etdirdiyi V cild “Azərbaycan epiqrafik abidələrinin korpusu” adlı kitabında (Неймар 2011, 198-201) həm Yuxarı Gövhər ağa məscidinin, həm də karvansarayın kitabələrinin mətnini nəşr etdirmişdir. Lakin, tədqiqatçı alimimiz Məşədixanım Nemət Şuşanın digər məscidləri, karvansarayları, bulaqları, saray tipli malikanələri, türbələri və məzar daşları üzərindəki kitabələrdən əsərlərində bəhs etməmişdir.

Müəllif məqaləsində Şuşada Qarabağ hakimlərinin XVIII-XIX əsrlərdə inşa etdirdikləri və onların sələfləri tərəfindən əsaslı təmir olunan məşhur Yuxarı Gövhər ağa məscidi haqqında geniş bəhs edir. Aran memarlıq məktəbinə məxsus olan məscid Şuşanın dini-tarixi abidələri sırasında və çoxsaylı kitabələri ilə günümüzə daşdırmış formada gəlib çıxmışdır (Qarabağlı 2000, 67-70; Qarabağlı 2009, 110-111). Xatırladaq ki, üzərində islam epiqrafik yazılı tarixi memarlıq abidələri Qarabağ ərazilərində çox rast gəlinən sənət abidələri sırasında. Tarixə nəzər salsaq görərik ki, əsrlər boyu Qarabağın göz bəbəyi Şuşa, qonşu ermənilər tərəfindən bir neçə dəfə

(1905-1906, 1918-1920, 1992) dağıdılaraq yandırıldıqdan sonra çoxsaylı türk-islam tarixi memarlıq abidələrimiz məhv edilmiş, ya da öz adlarına çixilaraq saxtalaşdırılmışdır.

Yuxarı Gövhər ağa məscidinin kitabələri

Şuşanın “Məscidi-Gövhəriyyə”, el arasında “Yuxarı Gövhər ağa” məscidi və ya “Cümə məscidi” adı ilə tanınan dini-tarixi abidə öz zəngin vəqfnamələri və kitabələri ilə məşhurdur. Dörd mərhələdə inşa olunan məscid ilk öncə qamışdan Qarabağ xanı Pənah xan Cavanşir (1693-1758) tərəfindən H.1163/M.1752-ci ildə Pənahabad/Şuşa qalasında, onun xələfi İbrahim xan Cavanşir (1732-1806) H.1182/M.1768/69-cu ildə “Cümə məscidi” adı ilə daşdan inşa etdiriyi məscidi, onun qızı Gövhər ağa (1796-1844) öz vəsaiti ilə H.1282/M.1865/66-cı ildə “Məscidi-Gövhəriyyə” adı ilə, kitabəsinə əsasən isə H.1301/M.1383/84-cü illərdə üçüncü məscidin yerində Şuşanın dördüncü və sonuncu məscidini memar Kərbəlayi Səfixan Qarabağının möhrü ilə inşa edilmişdir (Qarabağlı 2009, 110-111). “Yuxarı Gövhər ağa” və ya “Cümə məscidi” dövrümüzə möhtəşəm iki minarəli türk-islam sənətinin özündə təcəssüm etdirən bir dini-tarixi abidə kimi gəlib çıxmışdır. Lakin 1992-ci il 8 may tarixində Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunan Şuşadakı bir sıra tarixi-mədəniyyət abidələri kimi, Yuxarı Gövhər ağa” məscidi də düşmən tərəfindən talan edilmişdir. 28 ildən sonra 08.11.2020-ci il tarixində Azərbaycanın Müzəffər Ordusu tərəfindən işğaldan azad olunan Şuşa şəhərində tarixi memarlıq abidələrimiz həyata ikinci vəsiqə almışdır. Hazırda Heydər Əliyev Fondu Şuşada Aşağı Gövhər ağa, Yuxarı Gövhər ağa və Saatlı məscidlərinin bərpa işlərini aparır və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva bərpa işləri ilə yaxından tanış olurlar.

Kitabələrdən biri məscidin fasadında daş lövhə üzərində iki sətirlik ərəb qrafikası ilə ərəb dilində gözəl nəstəliq xətlə İmam Cəfər Sadiqin hədislərindən biri həkk olunmuşdur.

قال الصادق عليه السلام: اذا استقبلت القبلة فانس الدنيا وما فيها، والخلق وما هم فيه، واستفرغ قلبك عن كل شاغلٍ يشغلك عن الله، وعابن بسرك عظمة الله، واذكر وقوفك بين يديه الله تعالى

Kitabənin tərcüməsi belədir: “Sadiq (əleyhissalam) buyurur: Əgər qıbləyə üz tutsan, dünyanı və onda olanları, yaradılışı və içindəkiləri unut, sənin qəlbini Allahdan yayındıran hər bir işdən azad et və sirrini gör. Allahın əzəmətini və Allah-taalanın hüzurunda durduğunuzu xatırlayın/ 1287-ci ilində”. H.q. 1287=miladi 1870-ci il.

Kitabə epigrafçı alim Məşədixanım Nemətin əsərlərində verilməmişdir. Məscidin bərpa zamanı İmam Cəfər Sadiqin hədisindən bəhs edən kitabənin məzmununu öyrənmək üçün 9 iyul 2022-ci il tarixində bizə göndərilən kitabə tərəfimizdən oxunmuşdur.

Məscidin əsas fasadında iki sətirik ikinci ərəbdilli kitabənin məzmunu belədir:

فانه كريم بحب الكرامة لعباده المضطربين اليه المتحررين فين علي باباه لطلب مرضاته

از قرار و صيبت نامه رضوان جاكاه كوهر اغا..... ۱۳۰۲

Kitabənin tərcüməsi belədir: “Doğrudan da Allah onun razılığından ötrü qapısına yönələn əlacsız bəndələri üçün kəramət arzulayır, cənnət məkanlı Gövhər ağanın vəsiyyətnaməsinə əsasən (məscidin təmiri başa çatdırıldı) 1302”. H. 1302=m. 1884/85-ci illər.

Məscidin daxili hissəsində iki ədəd xüsusi səkkiz güşəli medalyonun içində iki sətirik kitabəni həkkak gözəl nəstəliq xəttlə həkk etmişdir:

I medalyonda: هويد الله فوق ائديهم

Kitabənin tərcüməsi: “O, (Allah əbədidir). Allahın əli onların üstündədir”.

II medalyonda : الله، محم ، علي، فاطمه، حسن، وحسين

Kitabənin tərcüməsi:” Allah, Məhəmməd, Fatimə, Həsən və Hüseyin”.

Məscidin üzərində iki sətirlik ərəbdilli kitabədə memarın ismi və inşa tarixi həkk olunmuşdur:

عمل كربلاي صفي خان

معمار قراباغي ۱۳۰۱

Kitabənin tərcüməsi: “Memar Kərbəlayi Səfixan Qarabağının işidir – 1301” H.1301=m. 1883/84.

Qeyd etmək lazımdır ki, xanlıqda dini müəssisələrə məxsus vəqf mülkiyyəti də mövcud idi, Yuxarı Gövhər Ağa məscidinin kitabələrinə əsasən, Gövhər Ağanın məscid və mədrəsədə olan vəqfi və bu vəqf əmlakından alınan mədaxilin hansı xeyrixah işlərə sərf olunması barədə verdiyi göstərişlər haqqında II kitabədə məlumat vardır.

Fars dilində, nəstəliq xəttlə həkk olunan 17 sətirlik I kitabənin verdiyi məlumatla əsasən, XIX əsrdə Şuşada fəaliyyət göstərmiş müəyyən sənətkar emalatxanaları ilə yanaşı, dükan, şəhər meydanı, bazar və həmçinin bir çox şəhəratrafı kənd, el-oba adları da göstərilir və onların yerləri vəqfnamədə

qeyd olunmuşdur. Allahın mülkiyyəti sayılan vəqfnamənin məzmunundan görünür ki, Qarabağın Cavanşir mahalının onlara məxsus xeyli kənd və torpaqları, o cümlədən bir neçə meyvə və üzüm bağları, torpaqlarının bütün gəliri, bir karvansaray və on bir dükan həmin məscidlərə vəqf edilmişdir. I kitabədə Cavanşir mahalının müxtəlif vəqf yerlərindən gələn gəlirin eyni ölçüdə və 17 haşiyədə eyni xəttlə yazılan farsdilli mətnə gəlirin haraya və kimlərə xərcləndiyi və sonunda Gövhər Ağanın ismi hicri təqvimə ilə tarix həkk olunmuşdur: “Xanlar xanı xoşbəxt İbrahim Xan Cavanşirin qızı vəqifə, həzrəti Zəhranın ən alçaq kənizi, misilsiz xanım sərkar Gövhər Ağa - ey Allah, haqq-hesab günündə məni və valideynlərimi bağışla 1282=miladi 1866/67-ci il” (Nemət 2011, 155).

Məscidin daxilindəki giriş qapısının sol və sağ tərəfində daş lövhələrin kənarələri islimi nəbati ornamentləri ilə tam naxışlanmışdır.

Məscidin sağ tərəfindəki birinci kitabəsində

Cavanşir mahalının müxtəlif vəqf yerlərindən

gələn gəlir haqqında süls xətti ilə fars dilində mətni həkkək (1m.60 sm.x70 sm) 17 haşiyəyə yerləşdirməyi bacarmışdır. Bəhs etdiyimiz vəqfnamənin əslı AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondunda (inv. B-590/7710) mühafizə olunur. Bu vəqfnamə haqqında Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərlərinin ictimai elmlər seriyasında Əli Hüseynzadənin “Gövhər Ağanın vəqfnaməsi” adlı 1959-cu ildə nəşr etdirdiyi məqalədə geniş şərh vermişdir (Hüseynzadə 1959, 39-48).

(هو الواقف علی الضمائر موقوفان مسجد و مدرستین گوهریه و اقعہ ۱)

۲) در قلعه شوشی تمامی یازده باب دکان معینہ و اقعہ در جنوب مسجد پایین یقطار از یکطرف متصل از یکطرف متصل

(بحیاط مسجد و از یکطرف منتهی بمیدان قیان و تمامی ششدانگ قریہ مقصودلو من ۳

قریہ مقصودلو من محال جوانشیر محدوده عربیا

بقراء قوزای و شرقیا از گلین خانملو و یکسمت قوزانوالی کدری یوزباشی لو ومنه از ۴)

بالای آق کاریزو مجاورا الی اوطاچی دامی ر منه الی یدی گوز

- ٥) وجوباً بشاه بلاغی تر نکوت و سرحد کونک تپه و منحدرالی گلین خانملوخانه خاچین از قزاق قوزای منحدرالی باغ یولچی بالای باغ توسی
- (واز انجای کدری میروود الی دست ناماز سویی و الیلچی شیخلار و تمامی ششاندک قریه ٦ قراداغلو من محال جو انشیر محدوده شرقیا بنهر تلک و غربیا بنهر
- سیصولان و جنوبا بمیان خندق سیصولان واز آنجا منحدرالی الی سکی و کوبر و ایلدرم ٧)
- اوجان شمالا براهی که سهل آباد میروود و از داشلو کیچید مخدارا الی چنار شیخ بابا و منتهیا
- (٨ الی نهر تلک و تمامی ششاندک قریه ایو او علی من محال کبیر لومحدوده شرقیا بدرخت پیر
- سقیز و غربیا بقایرنا از بالای آسیاب حاجی لازم منحدرالی نهر او غولیکین و از آنجا
- (٩ بیاغ الله واز آنجابه بیسه قارقلو واز آنجابه تل شوملو کوچک واز آنجا بدرجت کرشنها واز آنجا الی کره ز درجت سقز پیر و شمالا سرش آسیاب حاجی لازم منحدرالی بجانکه ارس خان بکادر
- (١٠ واز آنجا الی دهنه باغ و از آنجا بنهر الی قشلاق ایو او علی واز آنجا میاید از طرف نهر جای زرعت ایو او علی است و از آنجا الی کره واز آنجا یاستی یولوم و از آنجا الی
- (١١ درخت سقز پیر و تمامی ملک و باغات زمین داروغلو محدوده شرقیا به نهر جدیرلو و غربیا بشارخ عام که میروود از مقبره قرا اغاجی الی داشلو تپه و جنوبا بیاغ کریم آقا و شمالا
- (١٢ از داشلو تپه منحدرالی نهر مذکور و تمامی یقطعه باغ مشجره مکرومه واقعه در قریه شللو محدوده شرقیا بیاغ میرزا علی بیگ و کشهدی عاشور شللو و غربا بیاغ مرحوم ولد دلک
- (١٣ و امامقلی ولدالله قلی و جنوبا بیاغ بزرگ و شمالا بیاغ حسن آقا ابن سلیمان خان و باقی موقوفات مسجد در ضمن و قفنامه اصل و کتابچه های آن
- (١٤ بتفصیل و شروط مرقوم اثنت که متولیا و مومنین ولایت بملا حظه آنها عمل نمایند الواقه کنیز نیازمند حضرت زهرا بانوی بیهمتا جناب مستطاب
- (١٥ اصالت و جلالت نصاب سعادت و شرافت اکتساب حقایق و دقائق آداب یگانه گوهر درج ابهت و جلال حضرت مریم سیرت آسیه اسوت خدیجه طینت بلقیس عصر سرکار
- (١٦ گوهر آغا صبیبه خان خاتان سعید فردوس مکان ابراحیم خلیل جانشیر تلتس الدعای من عموم المومنین و لاسبما من العلماء الذاکرین الواردین
- (١٧ الی قلعه الشوشی هرکس بموقوفات مزبوره دستم ظلم دراز کند الهی بلعنت ابدی خدا و اولیای خدا گرفتار اید علی لعنت الله علی القوم الظالمین تحریرا فی غره شهر ١٢٨٢

Kitabənin tərcüməsi belədir: “Ürəkləri bilən Odu (Allah). Şuşa qala-sındakı Gövhəriyyə iki mədrəsə və iki məscidinin (İki məscid - Yuxarı Gövhər ağa və Aşağı Gövhər ağa məscidləri nəzərdə tutulur) vəqfləri aşağıdakılardır: Aşağı məscidin (Aşağı Gövhər ağa məscidi) cənub tərəfində olan bir qatardan ibarət bütün 11 ədəd müəyyən dükanlardır ki, bir tətəfdən məscidin həyatına bitişir və digər tərəfdən qapan (tərzə) meydanına qədər uzanır. Cavanşir mahalından Maqsudlu kəndinin bütün altındakı, qərbdən hüdudu quzey kəndləri, şərqdən Gəlin xanımlıya və Quzanlıya, bir tətəfdən Kudri Yüzbaşıya və oradan da Ağ kəhrizin yuxarisından Otaqçı damına çatır və oradan Yeddi gözə qədər və cənubdan Tərnəkut Şah bulağına və Göy tərə (kəndi) sərhədinə və Gəlin xanımlıya doğru üzü aşağıya, şimaldan Xaçın çayına kimi quzey kəndlərindən Tusi bağının yuxarisında olan Yolçu bağına kimi və o Kudri yerindən dəstənamaz suyuna və Elçi Şıx-

lara kimi çatır. Cavanşir mahalından Qaradağlı kəndinin bütün altındakı, hüdudi şərqdən Tələk çayına, qərbdən Soysulan çayına və cənubdan Soysulan xəndəyinin ortasına kimi və oradan üzü aşağı Səkki, Kərbər və İdirim Uçan, şimaldan Səhlabada gedən yolla və Daşlı Keçiddən üzü aşağı Şıx Baba çinarına kimi və nəhayət, Tələk çayına qədər uzanır. Kəbirli mahalından Evoğlu kəndinin bütün altındakı, hüdudu şərqudən Saqqız ağacı Pirinə, qərbdən Qayrnaya? Hacı Lazım dəyirmanının başından üzü aşağı Oğulboynu çayına kimi və oradan Lələ bağına və oradan Qarqarlı meşəsinə və oradan Kiçik Şumlu təpəsinə və oradan Gürşnəha ağacına, oradan Kürə (كوره) və Saqqız ağacı pirinə kimi və şimaldan yuxarısı Hacı Lazımın dəyirmanına və üzü aşağı Ərəs xanın əkdiyi yerə qədər və oradan bağ ağzına və oradan Evoğlu qışlağına qədər, çaydan və Evoğlu əkin yerinə qədər gəlir və oradan Kürə və oradan Yastı yolum və oradan Saqqız ağacına qədərdir və Daruqlu torpağının bütün mülk və bağları məhdudur, şərqdən

Xıdırılı çayı ilə, qərbdən Qara ağacı məqbərəsindən Daşlı təpəyə gedən ümumi yol ilə, cənubdan Kərim ağanın bağı ilə və şimaldan Daşlı təpədən üzüaşağı qeyd olunan çaya (Xıdırılı çayı) qədər. Şərqdən Mirzə Əli bəy və Şelli Məşədi Aşurun bağı ilə, qərbdən Dəllək oğlu Məhərrəmin və Allahqu-
lu oğlu İmanqulunun bağı ilə, cənubdan Böyük yol ilə, şimaldan Süleyman xan oğlu Həsən ağanın bağı ilə məhdud olan Şelli kəndindəki bir parça meyvə və üzüm bağı bütünlüklə iki məscidin vəqfinə daxildir. İki məscidin mövqəfinin qalan hissəsi vəqfnamənin əslində və onun kitabçalarında ətraflı surətdə şərtlərlə yazılmışdır ki, vilayətin möminləri və mütəvəlliləri onların (şərtlərin) yerinə yetirilməsinə əməl etsinlər. Cənnət məkanlı xanlar xanı Cavanşir İbrahim Xəlil xanın qızı həzrət Zəhranın möhtək kənişi, misilsiz xanım, böyük əsilli və yüksək nəsilbi, səadətli və şərəfətli, dəqiq və həqiqət adətli, yüksəklik və böyüklüyün xəzinəsinin yeganə Gövhəri, həz-

rəti Məryəm xasiyyətli, Asiya rəftarlı, Xədicə tənətli, əsrin Bilqeysi sərkar cənab Gövhər ağa bütün minnətlərdən xüsusilə Şuşa şəhərindəki, qeyd olunmuş möminlərdən dua tələb edir. Hər kim qeyd olunan mövqufata zülm əlini uzatsa, Allahın və Allah övliyalarının əbədi lənətinə tutulsun. Zalim tayfaya Allahın lənəti olsun... ayının əvvəlində yazıldı 1282⁷.

Məscidin daxilində giriş qapısının sol tərəfində iri daş lövhədə birinci daş lövhə kimi kənarələri islimi nəbati ornametləri ilə tam naxışlanmış farsdilli yazıda gəlirin haraya və kimlərə xərcləndiyi haqqında mətni həkkak eyni ölçüdə (1m.60 sm.x70 sm) və 17 haşiyəyə yerləşdirmişdir:

- هو الواقف علی السرا و.... مصرف کننده موفوفان مسجدین و مدرسین گوهریه اولاً متولیهها (۱)
- ۲) مداخل و املاک موقوفه هرساله ثلاثاً قسمت کرده یکتلت آنرا سال بسال نقدا بسیار ند که همیشه در معامله شرعیه و برای مسجدین
- ۳) مدرسین تنخواه باشد و این طریقہ را مدتی مستمر نمایند کہ انشاءالله بقدر کفایت تعمیر کل مسجدین و مدرسین تنخواه موجود و فراهم باشد کہ خداکرده در صورت انهدام
- ۴) مسجدین و مدرسین بالکلیه متولیها میتو انند مجددا تعمیر نمایند و بعد از اكمال وجه مزبور همین ثلث را نیز در مصارف آتیہ بمصرف برسانند و در صرف دو ثلث باقی اول متولیها جرج
- ۵) تعمیر و مرمت کاری حالیه استقبالیہ مسجدین و مدرسین را مقدم دارندو بعد و جه روشنائی مسجدین و حجرات مدرسین را شبیه بقدر اقتضای وقت وجه زغال حجرت مدرسین را
- ۶) در زمستان و اواخر خریف و مواجب دو نفر موذن و دو نفر خادم مسجدین و مدرسین و مواجب دو نفر خادم مسجدین و مدرسین و مواجب دو نفر مدرس مدرسین و حق السعی دو نفر کارکودار از جمله کہ متولیها همیشه در فیصل
- ۷) دادن امورات املاک زحمت میکشند جرج تعویبه جناب سید الشهدا در دهه عاشورا در مسجدین و صحن آنها بقدر اقتضای وقت کہ متولیها صلاح بدانند و هکذا در یوم تاسوعا آب قند در مساجد صرف نمایند
- ۸) در ایام محرم الحرام و رمازان المبارک مبلغی مصرف ارباب استحقاق نموده هر قدری کہ متولی بقدر اقتضای وقت صلاح میدانند و آقفهرا در منابر مسجد بدعای خیر یاد نمایند و خرج افطار هفتاد
- ۹) نفر مستحق در شب احیای ماه مبارک رمضان در صحن مسجدین و خرج بخور و سوخت احیای کنند کان سه شب در مسجدین و خرج افطار بیست نفر قاری در سی روزه رمضان
- ۱۰) در مسجدین که لیل و نهار اتلاوت قران نمایند چنانکه درسی روزه ماه رمضان صد جلد کلام الله خوانده و ختم شود پنجاه جلد برای خود و آقفه بیست جلد برو الدین و بیست جلد بربر ادران و خواهران و ده جلد دیگر
- ۱۱) بر سایر اموات اقارب بدان قرار کہ هر يك نام بنام در وقفنامه مرقومست و اکثر ختمهارا در شب احیا در مسجدین باتمام رسانند و در نیمه روز شعبان غربا و طلابرا در صحن مسجدین بقاری که وقت اقتضا کند و متولی صلاح
- ۱۲) میداند اطعام بکنند و در هر عید اضحی ده راس کوشفند در حیات مسجدین قریة الی الله ذبح نموده بارباب استحقاق تقسیم سازند و واقفه و ارحام اورا بدعای خیر یاد کنند و در جنب یکی او مساجد یکباب
- ۱۳) مریض خانه که موسوم بدار الشفاء باشد جهت مرضای غربا که جای مامن نداشته باشند از همان مداخلات تعمیر نمل بند و خرج مصارف آن را نیز از قبیل حق معالجه و دو او برستار تجهیز اموات
- ۱۴) آنها چنانکه تفصیل این همه مصارف در وقفنامه مرقوم شده است مصروف دارند بعد از اینها هرچه

از مداخل بماند متولیهها دو قسمت کرده بکسمت آنرا نیز بدست امینی پسیار ند که همیشه (۱۵) در معامله و تزاید باشد که اگر احیاناً سالی از موقوفات مداخل نیاید و باکسر کند و یا مسجدین و مدرسین زیاده از هر ساله محتاج بمرمت و تعمیر باشند از همین وجه اندوخته ثانی بمضارف مزبور هیرسانند

(۱۶) و قسمت دیکرارا سال بسال کتب علوم شرعیه و مقدمات گرفته بعنوان وقف داخل کتابخانه مدرسین تمایند موافق شروطیکه در وقفنامه کتب مسطور است فمن بدله بعد ماسمعه فانما [ائمه] علی الذین

(۱۷) بید لونه سیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون الواقفه کمینه کنیز حضرت زهرا بانوی بیهمتا سرکار گورر آغا صبیبه خان خانان سعید ابراهیم خان جوانشیر اللهم اغفرلی و لوالدی و للمؤمنین یوم [یقوم الحسان ۱۲۸۲]]

İkinci vəqfnamənin tərcüməsi belədir: "...sirləri bilən Odur (Allah).

Gövhəriyyənin iki məscid və iki mədrəsəsinin mövqəfatının xərcləyən mütəvəllilər vəqf gəlirinin hər il üç yerə bölsünlər. Ücdən bir hissəsinin şəriət qaydalara əsasən müamilələr vəsiti ilə hər iki məscid və mədrəsə üçün tənəx düzəltinlər və bu qaydanı müəyyən müddət davam etdirsinlər ki, İnşallah məscid və mədrəsələrin təmirinə bütünlükdə kifayət edəcək məbləğ hazır olsun. Allah eləməmiş məscidlər və mədrəsələr xarab olsa mütəvəllilər onları (bu pulla) yenidən təmir etdirləsinlər. Həmin üçdə bir hissəni gələcəkdə xərcləsinlər. Mütəvəllilər qalan iki hissəni (aşağıda göstərilən surətdə) xərclərkən, məscid və mədrəsələrin hal-hazırdakı və gələcəkdəki təmirini birinci dərəcəli iş kimi nəzərdə tutsunlar. Sonra isə gecələr məscid və mədrəsələrin hücrələrinin işığını, qış və payız fəsilərində isə kömür pulu, məscid və mədrəsələrin iki nəfər işçisinin və iki nəfər azançısının məvacibini, mədrəsələrin iki nəfər müəlliminin məvacibi, məscidin işlərini idarə rdən iki işçi, o cümlədən zəhmətçəkən mütəvəllilərin zəhmət haqqı ödənilsin. Aşuranın on günlüyündə cənab seyidi-şühədanın (İmam Hüseyinin) təziyəsinin xərci ödənilsin. Vaxtın tələbinə görə, mütəvəllilər lazım bilsələr, eləcə də tasua (məhərrəm ayının 9) günündə məscidlərdə və həyətlərində şərbət paylansın məhərrəm və ramazan aylarında vaxtın tələbi və mütəvəllilərin məsləhətinə görə ehtiyacı olanlara müəyyən miqdarda pul paylansın. Məscidlərin mənbərlərində vəqf sahibəsini xeyir-dua ilə yad etdirməkdən ötrü bir məbləğ xərclənsin. 70 nəfər müstəhəqqə mübarək ramazan ayının əhya gecəsində məscidlərin həyətinə iftar verilsin. Mübarək ramazan ayında üç gün əhyanı məscidlərdə əhya tutanların yanacaq və buxur xərcini ödəsinlər. Ramazan ayında məsciddə otuz gün gecə-gündüz iyirmi nəfər Quran oxuyanın haqqını pulla ödəsinlər. Belə ki, ramazan ayının otuz günündə Allahın yüz cild kəlamını oxuyub əlli cild vəqifənin

özü üçün, iyirmi cild ata-anası, iyirmi cild bacı və qardaşları üçün, on cild qohum-qardaşları üçün, hamə adbəad vəqfinamədə qeyd olunduğu kimi, Quran tapşırılsın. Quran tapşırma işi əsasən əhya günlərində məsciddə başa çatdırılsın. Şəban ayının on beşinci günü tullab və qarıbləri məsciddə, mütəvəllilərin məsləhətinə və vaxtın tələbinə görə yedirtsinlər. Və hər Qurban bayranında məscidlərin həyətində on qoyun kəsib ehtiyacı olanlara paylayıb vaqifə və onun silsiləsini xeyir-dua ilə seyr etsinlər məscidlərin birinin yanında yeri-yurdu olmayan qarib xəstələr üçün Darülsəfa adlı xəstəxana açib həmən gəlirdən təmir etsinlər və onun xərcləri: müalicə, dərman, pərəstarlıq və və önlərin dəfn haqqı vəqfnamədə göstərilədiyi kimi təmin edilsin. Qeyd olunanlardan sonra artıq qalan gəliri mütəvəllilərlər iki yerə bölüb, bir hissəsini əmin adama tapşırınsın ki, o pul həmişə müamilədə və artmaqda olsun ki, əgər işdir bir il vəqflərin gəliri olmasa və ya az olsa və yaxud da məscid və mədrəsələrinhər ildəkindən artıq təmirə ehtiyacı olsa, həmin ikinci toplanmış pulu onların təmir və abadlığına sərf etsinlər. Və qalan hissədən ilbəil şəriət və müqəddəmat elmlərinə aid kitab alıb mədrəsələrin kitabxanalarına vəqf adı ilə, vəqfnamədə qeyd olunmuş şərtlər əsasında daxil etsinlər. Əgər bir adam bunu eşidəndən sonra dəyişsə, xəbəri yoxdur ki, onu dəyişənlərin günahı nədən ibarətdir. Onlar bilməlidirlər ki, zülmkarlar hansı axirətə qayıdacaqlar. Xanlar xanı xoşbəxt İbrahim Xan Cavanşirin qızı vaqifə, həzrəti Zəhranın ən alçaq kənizi, misilsiz xanım sərkar Gövhər ağa - ey Allah, haqq-hesab günündə məni və valideynlərimi bağışla 1282=miladi 1865/66-ci il”.

Məscidə aid kitabələri təhlil edəkən, hicri ili ilə həkk olunmuş fərqli tarixlərlə rəştəşirəq:

1. ۱۲۰۲ - h. 1202=m.1787/88-ci il - məscidin şimal fasadındakı iki sətirlik birinci kitabədə tarix;
2. ۱۲۸۲ - h.1282 =m.1865/66-ci il – məscidin daxilindəki vəqf-namə həkk olunan ikinci lövhədə tarix;
3. ۱۳۰۱ -h. 1301=m. 1883/84 – məscidin qarşısındakı arakəsmənin üzərində medalyonun işərisindəki kitabədə memarın ismi ilə yanaşı həkk olunmuş tarixi;
4. ۱۳۰۲ - h. 1302=m. 1884/5 –ci il - məscidin əsas fasadında iki sətirlik ikinci kitabədə tarix;

Məscidin şimal fasadındakı gözəl nəstəliq xətt ilə iki sətirlik yazıdakı birinci tarix (h. 1202) ilə əsas fasaddakı ikinci tarix (h.1302) arasında 100 illə fərq görürük. Lakin M.Nemətin 1961-ci ildə məsciddə apardığı epigrafik tədqiqatında məscidin şimal fasadındakı kitabənin tarixinin hicri ili ilə 1302-ci il yazsa da, aşağıda qeyd edir ki, bu tarix hal-hazırda ۱۳۰۲-1302 şəkilində oxunur. Lakin xəttinə görə onu qeyd olunan digər kitabələrin yazıldığı dövrə aid etmək lazımdır” (Nemətova, 1961, s.57). 2011-ci ildə nəşr etdiyi əsərində isə məscidin şimal fasadındakı yazıda tarixi H. ۱۳۰۲=1202 il kimi yazmışdır (Nemət, 2011, s.155).

Bu tarixlərin fərqi araşdırarkən, belə bir mülahizə ortaya çıxır ki, Gövhər Ağanın kitabəyə əsasən vəqfnaməsində iki məscid və iki mədrəsənin (Yuxarı və Aşağı Gövhər ağa məscidləri və tərkibindəki mədrəsələr) əmlakından gələn mədaxil və məxaric xərcləri öncədən hesablanmış və əlyazma formasında yazıldıqdan sonra, onun göstərişi ilə daş lövhədəki kitabədə həmin il - ۱۲۸۲ - h.1282=m.1865/66- il qalmaq şərti ilə həkkak tərəfindən fars dilində yazılmış əlyazmadan köçürülmüşdür.

Məscidə aid üçüncü tarix ۱۳۰۱ -h. 1301=m. 1883/84-ci ildə abidənin qarşısında inşa olunan fəvvarələrin memarı Kərbəlayi Səfixan Qarabağının məscidin əsas fasadından bir il öncə işinin sona yetməsinə kitabədə tarixi ilə qeyd etmişdir. Məscidə aid dördüncü tarix isə - ۱۳۰۲ - h. 1302=m. 1884/5 -ci il abidənin şimal və əsas fasadında həkk olunmuş kitabələrlə eynidir. Bir il öncə məscidin həyatında sona çatan işlər ilə bərabər məscidin təmir və tikintisi bir ildən sonra sona yetməsi bu tarixlər ilə təsdiqlənir. Azərbaycanın iqtisadi sosial həyatında bidiyimiz kimi Sovet İttifaqının yaranmasına qədər dini, ictimai və görkəmli şəxslər tərəfindən mülklərindən və mallarından vəqf etmiş və bu vəqflərdən gələn gəlirləri ictimai məkanlara (məscid, mədrəsə, xəstəxana və s.) və yerli az təminatlı xalqına yardım etmişlər. Lakin 1920-ci ildən sonra Azərbaycan ərazisində Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bütün vəqflər istismar olundu.

Karvansaray kitabələri

Məşədixanım Nemətin əsərində bəhs etdiyi Şuşa şəhərindəki “Cümə məscidi”nin (Yuxarı Gövhər ağa) kitabələrindən sonra, həmin məscidlə üz-üzə duran, bu gün erməni işğalından ziyan çəkmiş iki mərtəbəli karvansaraydır.

“Qarabağnamə” əsərində karvansaray haqqında qeyd olunur: “...Əvvəl bir qitə karvansaray aşağı bazarda Uğurlu bəy təmir edib. Elə ki, yavaş-yavaş yuxarılar abad olub aşağı tərəf zəyə olub o yerlərdə olan dükan və karvansaray xarab olublar. Sonra bir karvansaray Hacı Əmiraslan bəy təmir edib. Və bunun oğlu yox idi, iki nəfər qızları qalmışdır. Qızlarının biri mərhum

Hacı Seyid Əhmədağada imiş. Və birisi Mirzə Qasımda idi. Yetişdi bunlara və bunlar bir müddətdən sonra satdılar Məşhədi Hüseyn Mirsəyaf oğluna. Buranı söküb təzə təmir edib” (Qarabağnamələr 2006, 41).

Şuşa səfəri müddətində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin yerli əhəmiyyətli memarlıq abidələri sırasında Şuşa şəhərinin inventar nömrəsi 346 olan iki mərtəbəli XVIII əsrə aid karvansaray binasının tağlı qapısının üst hissəsinə yerləşdirilmiş daş lövhələr üzərində həkk olunan dörd ədəd kitabənin estampları tərəfimizdən çıxarıldı, ölçüləri götürülərək bədii və epigrafiq təsvirləri tərəfimizdən qeydiyyatı alındı.

Karvansaray iki mərtəbəli olub, birinci mərtəbəsi geniş zaldan və ikinci mərtəbədə məscid və köməkçi otaqlardan ibarətdir. Karvansarayın pəncərə və qapı aşırımını örtən aypara şəkilli tağbəndlərin yuxarı hissəsində yerləşdirilmiş bir neçə daş kitabə xüsusi zövqlə işlənmişdir. Gözəl süls xəttlə ərəb və fars dilində yazılmış dörd ədəd kitabənin birincisi “Mərhmətli, Rəhimli Allahın adı ilə” kəlamı ilə başlayır və “Məşhədi Mir Səyafın oğlu çox hörmətli Məşhədi Hüseyn aşağıda qeyd olunan dükənləri vəqifin (vəqf edən şəxs) özünün təmir etdirdiyi Əqsə məscidi adlanan məscidə şəri olaraq vəqf etdi. Ənvala böyük meydanın qərb tərəfindəki bir dəst karvansaray bütünlüklə və orada, ona birləşmiş və əlavə olan içəridəki hücrələrlə birlikdə aşağı və yuxarı mərtəbələrdəki

əlli bir dükan” vəqfnamə həkk olunmuşdur. Tarixi karvansaray binasının tağlı qarısının üzərində sonuncu dördüncü daş kitabə ərəb dilində Qurani-Kərimin Bəqərə surəsindən 177-ci ayə və H.1306=M.1888/89-cu il yazılmışdır (Неймат 2011, 198-201).

Məşədi Hüseyn Mir Səyyaf oğlunun inşa etdiyi kitabəli karvansaray Yuxarı Gövhər ağa məscidin qarşısında iki mərtəbəli olub, birinci mərtəbəsi geniş zaldan və ikinci mərtəbə isə məscid və köməkçi otaqlardan ibarətdir. Karvansarayın pəncərə və qarı açırımını örtən aypara şəkilli tağbəndlərin yuxarı hissəsində yerləşdirilmiş bir neçə daş kitabə xüsusi zövqlə işlənmişdir. XVIII əsrdə inşa olunan iki mərtəbəli karvansarayının tağlı qarısının üzərində xüsusi hörülmüş tağlı hissəyə yerləşdirilmiş daş lövhədə I kitabə kənarı sadə yönəlmiş dördgüşəli haşiyədə (ölçüsü: 78x63 sm) gözəl süls xəttlə fars dilində vəqifnamə həkk olunmuşdur:

I KİTABƏ

بسم الله الرحمن الرحيم وقف موائد شرعي نمود جناب مستطاب مشهدي حسين بن مشهدي ميرسياق املاك دو كاكنيكه در ذيل ترافيم يافته بمسجديكه خود واقف تعمير نموده و انرا مسجد اقصى مستمى کرده اند اولاً تمام و همكى يكدمت كاروانسراى كه و اقع است در مغربى ميدان بزرگ مع توابع ولواحق و مضافات و حجر اتيكه در اندرون كار و انسر است

II KİTABƏ

Karvansarayın tağlı qapısının üzərində digər II daş lövhə I kitabənin sağ tərəfinə (ölçüsü: 75x65 sm) yerləşdirilmişdir. Daşın üzərində gözəl süls xəttlə fars dilində yazılan kitabə mətinə əsasən I kitabənin davamıdır:

تحتای و فوقانی متضمن به پنجاه و یکباب دکانیکه در بیرون کاروانسر است
از طرف شمال چهار باب علاوه در سر بازار طرف کیسای
روس نصف پانزده باب دکانیکه باقراء ولد حاجی
صادق مشاهرت دارند و نصف سه باب دکان شمالي قصابخانه
بشر اکتی قرای مذکور همین کاروانسر و دکانیکه مشخص گردید
بالکلیه واقف مذکور وقف صحیح شرعی نموده بمسجد اقصای خودشان

III KİTABƏ

Karvansarayın tağlı qapısının üzərində digər daş kitabələrdən həcmi-
nin böyüklüyü ilə seçilən III kitabədir. I kitabənin alt hissəsində iri həcmli
dördkünc lövhənin (ölçüsü: 153x70 sm) üzərində gözəl süls xəttlə fars
dilində həkk olunan kitabə mətinə əsasən II kitabənin davamıdır:

و دستور العمل مخارج و قوانین ان متولیهها مداخله تیکه از املاک جمع خواهد
کشت انرا سه قسم باید نمود ثلث اول می باید که همه اوقاف در تزیید در

معامله شرعی باشد که اگر خدا نکرده مسجد اقصای حسنیه منهدم شود
از ان نقد اندوخته تجدید توان نمود دوثلث اخر را مضارف نمایند بقراریکه
در هر یکسال مواجب متولی موقوفات یکصد منط بعد متولیهها در هر
سال به ملانی که در مسجد حسنیه هر روز نماز جماعت خواهد گزارد وظیفه قرار
دهند بنجاء منط بیکنفر مؤذن و یک نفر مجاور هر یک را در سالی جهل منط و بیک نفر روضه خوان
بیست و پنج منط و در هر ماه محرم بهر محله پنج
بوط نقد سیاه و سه منط نقد و در هر سال بسه نفر زوار بیاده از بانزده تا بیست
منط و امواتیکه از اهل استحقاق باشند از غربا و غیره تجهیز و تدفین نمایند
و در وقت کرانی بفقرا شهر از سیصد منط تا بانصد منط ارد و یا کنم
ویا نان قسمت نمایند و چهار نفر عیال و اقرا بدهند در هر سال بانصد و سی منط
نسل بعد نسل بقرار قسط و خرج تجهیز و تکفین و فرایضات واقف را بانصد
منط و برای حج بلد واقف از بانصد تا هفت صد منط و اداء دیوان واقف
از موقوفات بعد از انتقال هر قدر که باشد و در شب جمعه هر هفته سه منط
[بسی فقراى شهر و مجارح]

Tarixi karvansaray binasının tağlı qapısının üzərində sonuncu IV daş
kitabə (ölçüsü: 77x61 sm) I və III iri həcmli daş lövhənin sol tərəfində
dördkünc daşın üzərində yerləşdirilmişdir. Gözəl süls xəttlə fars dilində III
kitabənin davamı və ərəb dilində isə Qurani Kərimin əl-Bəqərə surəsindən
177-ci ayə (II/177) və hicri təqvimii ilə tarix yazılmışdır:

IV KİTABƏ

مخارج تکیه دهه اول محرم در هر سال بقرار و قفنامه و در روز جمعه هر هفته
تکیه نمایند و جون از متولیهها برای اب آوردن و بل زدن بصلاح جماعت و نذر
حیدری و دسته عرب و قا
قاسم اوطافی هر یکرا سه منط هشت کرونگه قند و تولیه اموات موقوفات در خود واقف مادام
تحيات و مداخله جماعت قراباغ بامود موقوفان و مواظبتایسان
فمن بدله بعد ما سمعه فاتما ائمه

على الذئد بیدلون و صیف شرعیه جاری

کردین وقفا و سبحا و شرعیاً حرره علی ولد حاجی عباس سنة ۱۳۰۲

Tərcüməsi: Mərhəmətli rəhimli Allahın adı ilə. Məşhədi Mir Səyyafın oğlu çox hörmətli Məşhədi Hüseyn aşağıda qeyd olunan dükənləri vaqifin (vəqf edən şəxs) özünün təmir etdirdiyi Əqsa məscidi adlanan məscidə şərii olaraq vəqf etdi. Əvvəla böyük meydanın qərb tətəfindəki bir dəst karvansaray bütünlüklə və orada, ona birləşmiş və əlavə olan içəridəki hücrələrlə birlikdə aşağı və yuxarı mərtəbələrdəki əlli bir dükən.

Karvansarayın xaricində olan dükənlər: Şimal tərəfdə dörd dükən; əlavə rus kilsəsi tərəfdə, bazar başındakı Hacı Sadiq oğlu Qara ilə şərik olan on beş dükənin yarısı; qəssabxananın şimalındakı yuxarıda qeyd olunan Qara ilə müştərik üç dükənin yarısını və yuxarıda adı çəkilən Karvansaray və dükənləri bütünlüklə qeyd olunan vaqif öz “Əqsa məscidinə” vəqfi-səhihe şərii etdi. Vəqf əmlakını idarə edən mütəvəllilər mədaxili aşağıdakı qayda ilə xərcləməlidirlər.

Əmlakdan toplanan mədaxili üç hissəyə bölmək lazımdır; Əvvəlcə üçdə biri həmişə gərək, şəriət qanununa əsasən artmaqda olsun ki, əyər Allah eləməmiş” Hüsniyyə Aqsa Məscidi” xarab olsa o artmaqda olan puldan məscidi təmir edib, təzələmək mümkün olsun və axırıncı iki hissəni /aşqıdakı qayda ilə / xərcləsinlər;

Vəqf əmlakı mütəvəllilərinin illik məvacibi 100 manat olsun. Sonra mütəvəllilər “Hüsnüyyə Məscidində” hər gün camaat namazı qılacaq bir mollaya ildə əlli manat vəzifə haqqı müəyyənləşdirsinslər. Bir nəfər müəzzinin və bir nəfər mücavirin hərəsinə ildə qırx manat, bir nəfər rövzəxana iyirmi beş manat və hər məhərrəm ayında hər məhələyyə beş pud qara neft, üç mamat nəqd (pul) və ildə üç nəfər piyada zəvvərə yüz əlli beş manatdan iki yüz manata qədər (pul) verilsin. Qərib və kasıbların cənazələrini dəfn etsinlər və bahalıq zamanı şəhər kasıblarına üç yüz manatdan beş yüz manata qədər un, buğda və yaxud çörək (pulu) paylasınlar. Vaqifin dörd nəfər ailəsinə nəsilbə-nəsil ildə hissə-hissə beş yüz otuz manat verilsin. Vaqifin dəfn mərasiminə lazım olan xərclərə beş yüz verilsin.

Vaqifin (vəqf edən şəxs) Məkkə ziyarətinə beş yüz manatdan yeddi yüz manata qədər pul ayrılınsın. Vaqifin vəfatındqan sonra onun borcları nə qədərdirsə ödənilsin və hər həftə cümə axşamı şəhərin otuz kasıbına üç manat verilsin. Vəqfnamənin qərarına görə hər il məhərrəm ayının birinci ongününün təkyəsinin xərci (ödənilsin) və hər həftənin cümə günü təkyə qurulsun. Mütəvəllilərə, məscidə su gətirmək, körpü salmaq xərcini, camaatın məsləhətilə müəyyənləşdirmək icazəsi verilsin. Heydəri nəzri, Qasım otağı və ərəb dəstəsinin hərəsinə üç manat pul, səkkiz girvəngə qənd verilsin. Qarabağ əhalisi vaqifin zamanında əyər lazım gələrsə, mövqufat işlərinin idarəsinə nəzarət və dəxalət edə bilərlər. Kim onu eşidəndən sonra dəyişsə, ancaq onu dəyişənlər günaha batacaqlar. Hacı Abbasın oğlu onu 1306 –cı ildə yazdı”. H.1306= M.1888/89-cu il (Неймар 2011 198-201).

Kitabələrin alt hissəsində kiçik daş lövhələr üzərində həndəsi və nəbati naxışlar mövcuddur. Tağlı giriş qapıların üst kəmərinə yarpaq təsvirli naxışlardan bir hissə qalmışdır. Erməni işğal zamanında tarixi memarlıq abidəsi olan karvansaray restoran kimi fəaliyyət göstərmiş, hətta ermənilərin xəmir qarışdıran aparatları, çırılmış un cuvalları və rəflər belə qalması-nın şahidi olduq.

Şuşa şəhərinin kitabəli mülkləri

Qeyd etmək lazımdır ki, səfər zamanı Şuşa şəhərindəki mülk və malikanələr üzərində ərəb qrafikasının nəsx, nəstəliq və süls xətt nümunələri ilə yazılan ərəb-farsdilli kitabələr ilə rastlaşdıq. Əfsuslar olsun ki, XVIII əsrdə

inşa olunan yerli memarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilən evlərin əksəriyyəti yarı uçuq vəziyyətdədir. Hələ məşhur rus batal rəssamı V.Vereşşagin (1842-1904) Şuşa şəhərindəki malikanələri görəndən sonra öz təssüratını belə ifadə etmişdir: “Bu şəhərin evləri düzgün formalı, qəşəng və hündür olub, çoxsaylı və gözəl pəncərələrlə işıqlandırılır. Qayalıqlar qoynunda yerləşən bu şəhər elə həmin qayalıqlardan götürülmüş daşlardan tikilmişdir. Şəhərin bütün küçələrinə enli daş plitələr döşənmiş, evlərin damları tirlərdən düzəldilmişdir”. Lakin, əfsuslar olsun ki, bir zamanlar rəssamın təsvir etdiyi Şuşanın yüksək səviyyəli sakinlərinin tikdirdiyi evlər erməni işğalı zamanı top-tüfəng ilə dağıdılmış və bəzi kitabələr silinmişdir. Belə mülləklərdən biri, inventarı 5151 sayılı XVIII əsr aid Seyidli məscidinin yanındakı iki mərtəbəli dağıdılmış binanın üzərində bir ədəd kalliqrafik yazılı kitabə (ölçüsü: 31 x 33 sm.) tədqiqata cəlb olundu. Evin sağ tərəfindəki tağlı qapının yan tərəfində, üstü açıq yaşıl rəngə boyanmış, yazının kənarları səkkizgüzlü haşiyədə nəstəliq xəttlə, fars dilində sahibinin adı və tarix yazılmış daş lövhə yerləşdirilmişdir.

صاحب خانه

.....مرحوم.....

تاریخ الصفري سنه ۱۳۰۵

Kitabənin tərcüməsi: “Evin sahibi... mərhum ..... tarix səfər 1305-ci ildə”. H.q. 1305=m.19 oktyabr 1887-ci il.

Bildiyimiz kimi, Şuşa şəhəri məhəllələri ilə məşhurdur. Belə məhəllələrdən bir də Çuxur məhəlləsidir. Məhəllə şəhərin ən aşağı hissəsində yerləşdiyinə görə, belə adlandırılmışdır. Məhəllədə Azərbaycanın məşhur xanəndəsi Bülbülün bir mərtəbəli, iki otaq və eyvandan ibarət olan ev-muzeyi bu məhəllədə yerləşir. Hazırda Şuşada yeni bərpadan sonra tək

fəaliyyətdə olan muzey “Bülbülün Ev-Muzeyi”dir.

Şuşanın tarixi, maddi-mədəniyyət və memarlıq abidələri kimi Bülbülün evi də erməni vandallarının müdaxiləsinə məruz qalmışdır. Əsil adı Murtuza Məşədi Rza oğlu Məmmədov- Bülbül 22 iyun 1897-ci ildə Şuşa yaxınlığında, Xanbağı adlanan yerdə anadan olmuş və 26 sentyabr 1961-ci ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir. Dahi müğəninin məzarı hazırda Birinci Fəxri Xiyabanda yerləşir.

Azərbaycan məşhur opera müğənnisi, professor, SSRİ xalq artisti Bülbül bu evdə anadan olmuş və böyümüş, ilk dəfə musiqi aləminə burada qədəm qoymuş, məşhur xanəndənin ev – muzeyi erməni vandalizminə məruz qalaraq , ekspozisiyada olan bütün materiallar talan edilmişdir. Erməni işğalı dövründə ev ciddi ziyan çəksədə, Şuşa azad edildikdən sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığına əsasən Bülbülün ev-muzeyində əsaslı təmir-bərpa işləri aparılır və 2021-ci il yanvarın 14-də Şuşa şəhərinə səfəri zamanı başa çatan muzeyi cənab Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Bülbülün ev-muzeyinin açılışında iştirak etmişlər.

Xatırladaq ki, Şuşa şəhərinin ermənilər tərəfindən işğal olunması nəticəsində çoxsaylı muzeylər kimi Bülbülün də ev- muzeyindən 6 mindən artıq eksponat məhv edilmiş və daşınması mümkün olanlar Ermənistana aparılmışdır. Ən ürəkləri ağrıdan hadisə isə erməni vəhşiləri tərəfindən Bülbülün güllələnmiş büstü idi ki, 28 ildən artıq Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin həyatində onunla yanaşı xan qızı Natəvanın və dahi Üzeyir Ha-

cıbəyovun büstləri də yerləşdirilmişdir. Müzəffər ordumuz tərəfindən Şuşa azad olunduqdan sonra, şəhərin quruculuq işləri zamanı hər üç gülələnmış məşhur şuşalının büstləri Vətənə dönərək, ruqları şad oldu.

Maraqlı bir epizodu qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Bülbülün ev-müzeyinin təmir-bərpası zamanı eyvana çıxan divarlarına yerləşdirilmiş üç ədəd daş lövhələr suvaq altında qalmışdır. Üzəri suvanmış daş lövhələrdə ikisində ərəb qrafikası ilə ərəb və fars dilində həkk oluna kitabələr, (ölçüsü: 20x30 sm)-günəş simvolunu əks etdirən altı ləçəkli gül təsviri aşkarlanmışdır.

Ev-muzeyinin giriş qapısının sağ tərəfinə yerləşdirilmiş birinci kiçik həcimli daş lövhədə (ölçüsü: 30x 25 sm) sahibinin ismi və inşa tarixi həkk olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, binanın bərpası zamanlı üzə çıxan bu kitabələri oxumaq üçün 2020 –ci il tarixində “Azərbayca Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutu” tərəfindən göndərilən elektron vasitəsi ilə fotoları bizə göndərilədiyi və kitabə ilə yaxından təmas olmadığımız üçün yazıların bəzi hissələri oxunması mümkün olmamışdır (Əliyeva, 2022: 274-284).

Səfər zamanı Bülbülün ev–muzeyinə ziyarət zamanı bu kitabələrin estampları çıxarıldı, ölçüləri götürülərək yenidən tədqiqata cəlb olundu. Bu işdə bizə yaxından kömək etdiyi üçün muzeyin əməkdaşı Təranə xanıma və Şuşada bərpa işlərində çalışan Astaradan Murad bəyə dərinədən təşəkkür edirik.

ابن تعمیر خانہ گنسادہ بباد بدولت

صاحب کربلاي يوسف ۱۲۰۹

در علي بحق محمد علی وفي

Kitabənin tərcüməsi: “Bu ev (qapısı) Şəhidlərin haqqına hər zaman hökumət üzünə açıq olsun! Sahibi Kərbəlayi Yusif Əli/1209 (il) də Muhəmmədin (s.ə.s.) uca haqqına (xatirinə) bu evi təmir etdirdi”. H. 1209=m. 1794/95-ci il.

II kitabə

İkinci kitabə giriş qapısının sol tərəfindəki daş lövhə (ölçüsü: 26x24 sm) üzərində kənarələri nəbati naxışlanmış, ərəb dilində, nəsx xəttlə dörd sətirlik məndə Qurani Kərimin əl-Qələm surəsinin 51-52 ayələri (Bəd-nəzər duası) həkk olunmuşdur:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزُلُّوا بِأَبْصَارِهِمْ

هَمٌّ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَتْلُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ

وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ

Kitabənin tərcüməsi: “Mərhəmətli, Rəhmli Allahın adı ilə! (Ya Peyğəmbər!) Həqiqətən, kafirlər Qurani eşitdikləri zaman (sənə olan

həsədlərindən və qəzəblərindən dolayı) az qala səni gözləri ilə yeyələr. Onlar (sənin barəndə): “O divanədir!”– deyirlər. Halbuki bu (Quran) əməllərə (insanlara və cinlərə) ancaq bir öyüd-nəsihətdir! (Onun nazil olduğu kimsə heç vaxt divanə ola bilməz!).”

Əhəmiyyətli tarixi abidələr arasında həmin məhəllədəki Şirin bəy nəslinə məxsus iki mərtəbəli memarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilən müllükdür. Müllükün birinci mərtəbəsində iki tağlı giriş qapıları dalğavari naxışlar ilə daşın səthindən dərin formada yonulmuşdur. Şirin bəy nəslindən qalan bu müllük də erməni işğalından sonra dağıdılmış və yarı uçuq vəziyyətdədir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyini bu müllük üzərində bir tablosu yoxdur. Lakin ölkə əhəmiyyətli memarlıq abidəsi sıralarına daxil olan bu müllükün dövlət tərəfindən qorunması zəruridir. Müllükün ikinci qapı açırımını örtən aypara şəkilli tağbənd giriş qapısının üzərində daş lövhə (ölçüsü: 41x50 sm.) yerləşdirilmişdir. Həmin dördkünc daşın üzərində səkkizgüşəli haşiyədə dörd sətirlik nəstəlik xəttlə bir ədəd kitabə fars və ərəb dilində. Kəlmeyi-şəhadətin birinci hissəsi və binanın

inşa tarixi həkk olunmuşdur:

I kitabə

المبارك
گشاده باد همیشه این درگاه
بحق أشهد أن لا إله إلا الله
في سنة ١٢٠٨

Kitabənin tərcüməsi: "Şəhidlərin haqqına qoy həmişə bu mübarək dər-
gah açıq olsun! / Şəhadət verirəm ki, Allahdan başqa ilah yoxdur / 1208- ci
ildə "h.q. 1208 = m. 1793/94-cü il.

Şirin bəy nəslinə məxsus binanın sağ tərəfində öz memarlıq üslubu
və milli koloriti ilə seçilən XVIII əsrə aid üç mərtəbəli və inventarı 341
saylı "Hacı Quluların malikanəsi" adlı möhtəşəm bina Şuşa şəhərinin baş
memarı Kərbəlayi Səfi xan Qarabağının əl işlərindən birdir. Ölkə əhə-
miyyətli memarlıq abidəsi erməni işğalı zamanı top atəşinə tuş gələndən
sonra sadəcə divarları, iki giriş qapısı və ikinci mərtəbədə iri sütunlu, tağlı
pəncərələri olan açıq verandası qalmışdır. Malikanənin sol tərəfindəki
dalğavari naxışlanmış qapı açırımı örtən aypara şəkilli tağbənd portalına
yerləşdirilmiş dörd künc formalı daş lövhə üzərində iki ədəd kitabə həkk
olunmuşdur. I kitabənin (ölçüsü: 99x49 sm.) kənarları çoxləçəkli gül təsiri
və iki sətirlik yazı səkkizgüşəli haşiyədə gözəl süls elementli nəsx xəttlə fars
dinində yazılmışdır:

I kitab

بانی این بنای دل پذیر وصاحب این عمارت بی نظیر عمده لایعین
ولاکابر فخر الحج و المعتمدین حاجی محمدقلی بن مشهدی علی قرا باغیست

Kitabənin tərcüməsi: "Bu ürəyə xoş gələn binanın banisi (inşa etdirən şəxs) və bu tayı-bərabəri olmayan imarətin sahibi və böyüklərin hacısı və möhtəbərlərin (xalqın ehtimad etdiyi və inandığı insan) fəxri Məşhədi Əlinin oğlu Hacı Məhəmməd Qulu Qarabağlıdır".

I kitabənin davamı olan II kitabədə (68x36 sm.) binanın inşa tarixi iri nəsx xəttlə ərəb dilində həkk olunmuşdur. Həm yazı üslubuna, həm də bədii tərtibatına görə digər daş kitabələrdən seçilir. Beləki, iki sətirlik gözəl nəsx xəttlə yazılan kitabənin kənarələri baş tərəflərində tülpan güllü,

səkkizgüşəli haşiyənin ətrafı hörmə naşıqlarla, dörd küncündə isə lotos gül (şanagüllə) təsvirlə işlənilmişdir:

II kitabə

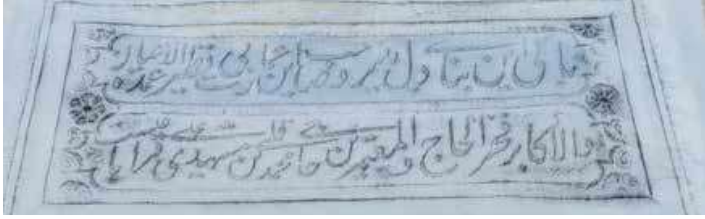
تاريخ شهر صفر المظفر في سنة ١٢٧٠

Kitabənin tərcüməsi: "Tarix səfər əl-müzəffər ayı 1270 ildə".

H.q.1270=m.03 noyabr 1853-cü il.

Şuşanın digər Çöl Qala məhəlləsində Xan qızı Xurşidbanu Natəvanın evi və Natəvanın bulağına (inventar № 5043), (foto 18/19) yaxın məsafədə tarixi əhəmiyyətli Əsəd bəy Cavanşirin mülküdür.

Şuşa şəhərinin icra hakimiyyəti binasının sol tərəfində yerləşən inventarı 343 sayılı Əsəd bəy Cavanşirin iki mərtəbəli saray kompleksinin birinci mərtəbəsi ağ əhəng daşından, ikinci mərtəbəsi isə bişmiş qırmızı kərpicdən hörülmüşdür. Əsəd bəy Cavanşirin inşa etdirdiyi binanın giriş qapısının üst hissəsində dördkünc daş lövhədə binanın tarixi və açırımını örtən

aypara şəkilli tağbəndin içərisində nəstəliq xəttlə digər kitabədə isə mülkün sahibinin ismi həkk olunmuşdur. Lakin, kitabənin orta hissəsində yazılar silindiyindən kitabəni tam oxumaq mümkün olmamışdır:

I kitabə

تاریخ الاول رخب

سنه ۱۲۶۹

Kitabənin tərcüməsi: "Tarix rəcəbin əvvəli il 1269". H.q. 1269/m. 10
aprel 1853-cü il.

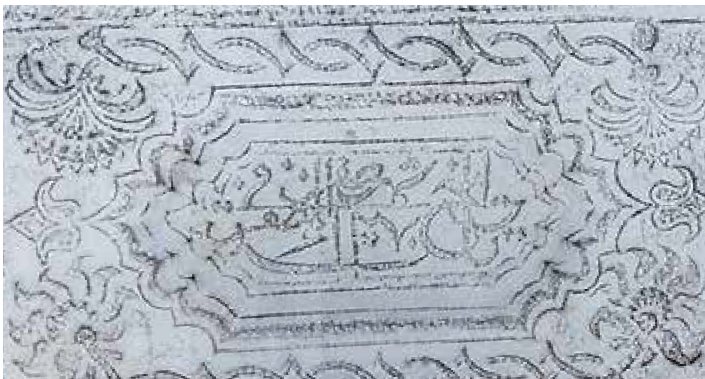
جناب بك .....

اسدالله .....

بن المرحوم .. بك جرانشير .....

Kitabənin tərcüməsi: "..... cənab bəy Əsədullah.....bin rəhmətlik.....
bəy Cavanşir.....".

Əsədullah bəyin evinin sağ tərəfində iki mərtəbəli şuşalıların adlandırıldığı Uğurlu bəyin evinin giriş qapısının açırımını örtən aypara şəkilli tağbəndin yuxarı hissəsində yerləşdirilmiş bütöv bir daş lövhə üzərində nəstəliq xəttlə fars dilində kitabə tərəfimizdən araşdırıldı.

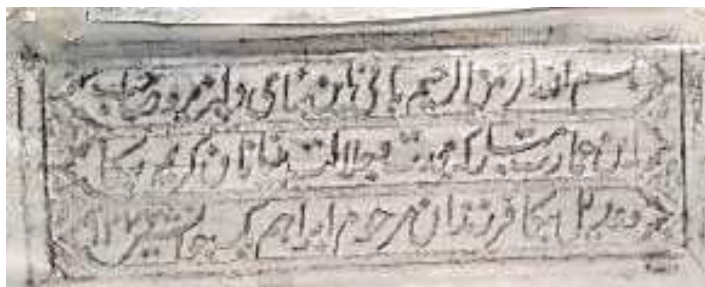

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ/ بانی این بنای دل پذیر و صاحب
 این عمارت المبارکه مجدت و جلالت بنیاتان کریم بکا
 و عدیل بکا فرزندان مرحوم ابراهیم بکا جوانشیر ۱۲۷۷

Mərhəmətli və Rəhmli Allahın adı ilə. Bu ürəyə xoş gələn binanın banısı (tikdirəni) və bu böyük, əzəmətli, dəbdəbəli mübarək imarətin sahibi Kərim bəy və Ədil bəy rəhmətlik İbrahim Bəy Cavanşirin uşaqlarındır 1277^m. H.1277/m. 1860/61-ci il.

Şuşanın Çöl Qala məhəlləsində Xan qızı Xurşidbanu Natəvanın evi

və Natəvan bulağına yaxın məsafədə yerləşən binanın kitabəsində həm Əsədullah bəyin, həm də yerli əhali tərəfindən Uğurlu bəy adı ilə məşhur olan mülkün kitabəsində rastlaşdığımız Kərim bəy və Ədil bəy Cavanşir nəslindən olması müəyyən edildi.

Mamay bulağının kitabəsi

Tarixi abidələrin üzərindəki məhv edilmiş kitabələri yenidən bərpa etmək və xalqın daş yaddaşını özünə qaytarmaq üçün zamanında oxunmuş epiqrafik abidələrin estampından yararlanaraq restovrasiya etmək, estampı və ya fotosu qalmaqıbsa, yazının izi ilə bərpa edərək yazılı abidələrimizin tarixini canlandırmaq lazım gəlirdi. Şuşanı işğal etdikdən sonra erməni vandalları Mamay bulağının üzərindəki kitabənin yazılarını silib yerinə iri xaç və simvollar yerləşdirmişlər. 31 dekabr 2020-ci il tarixində AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun əməkdaşı, tanınmış arxeoloq Təvəkkül Aliyevə Azərtacın müxbiri tərəfindən 1986-cı ildə çəkilmiş Mamay bulağının fotosu göndərilmiş, yazının oxunması xahiş edilmişdir. Kitabə tərəfimizdən araşdırılıb, Təvəkkül müəllimə təhvil verildi. Mamay bulağının kitabəsində mərhum Səməd ağa Cavanşirin adı həkk olsa da onun haqqında məlumatımız azdır. Səməd ağa görünür Qarabağ xanı Pənah xan Cavanşirin nəslindən olub. 1986-cı ildə Şuşada Mamay bulağı üzərində olmuş kitabənin fotosu, əslində kitabənin orijinal variantı burada təqdim olunur. Daş lövhə

üzərində səkkizgüşəli haşiyədə dörd sətirlik kitabə ərəb qrafikası ilə çox gözəl süls xətt ilə, fars dilində yazılmışdır:

بسم الله الرحمن الرحيم
 حصه آب مسلمانان از مقسم تا اینجا و عمارت
 این بنا بپادگار مرحوم صمد اقا جوانشیر آورده شد
 تقیل الله منه ۱۳۱۸ هجری

Kitabənin tərcüməsi: “Mərhəmətli, Rəhmli Allahın adı ilə! Müsəlmanlar üçün suyu mənbəyindən buraya gətirən rəhmətlik Səməd ağa Cavanşirə yadigar su anbarı binası tikilmişdir. Allah ondan qəbul etsin. H.1318=M.1900/01-ci illər.

Hal-hazırda erməni vandallarının müdaxiləsi nəticəsində xaç ilə əvəzlənən ərəb qrafikalı yazılı daş öz köhnə halına gətirilmişdir.

Ədəbiyyat:

Ələsgərzadə 1947
 Əjdər Ələsgərzadə. Şuşa-Ağdam-Bərdə səfəri // Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının 1945-ci il ekspedisiyaları. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, s. 161-162.

Əliyeva 2022
 Həbibə Əliyeva. Şuşa epigrafik abidələrinə vandal ermənilərin müdaxiləsi (Vandal Armenians' Intervention in Shusha Epigraphic Monuments) // III. International Modern Studies in Social Sciences and Humanities “Year of Shusha - 2022”, June 7-10, 2022 Karabagh // Azerbaijan, IKSAD Publications, pp. 274-284.

Qarabağnamələr 2006
 Qarabağnamələr. I kitab. Tərtib edən: Akif Fərzəliyev. Bakı: Şərq-Qərb, 216 səh.

Qarabağnamələr 2006a
 Qarabağnamələr. II kitab. Tərtib edən: Nazim Axundov. Bakı: Şərq-Qərb, 288 səh.

Qarabağnamələr 2006b
 Qarabağnamələr. III kitab. Tərtib edən: Nazim Axundov. Bakı: Şərq-Qərb, 248 səh.

Qarabağlı 2000
 Rizvan Qarabağlı. Azərbaycan memarlığı və üçüncü minillik: Şuşada “Gövhər ağa” məscidi // Qobustan, № 4, s. 67-70.

Qarabağlı 2002
 Rizvan Qarabağlı. Şuşanın şəhərsalma memarlığı // Qobustan, № 1, s. 41-45.

Qarabağlı 2004

Rizvan Qarabağlı. Qarabağ şəhəri: (Şuşa abidələri haqqında) // Elm və həyat, № 1-2, s. 21-23.

Qarabağlı 2003

Rizvan Qarabağlı. Qarabağın nadir memarlıq abidələri və müasir problemlər: (məqalədə Şuşanın tarixi memarlıq abidələri haqqında məlumat verilmişdir) // Azərbaycan tarixi və mədəni irs problemləri elmi praktik konfransın materialları: 20 may 2003-cü il. Azərbaycan Respublikası “Təhsil” Cəmiyyəti, Bakı, s. 8-9.

Qarabağlı 2009

Rizvan Qarabağlı. Qarabağın islam memarlığı: (məqalədə Şuşadakı “Aşağı Gövhər ağa”, “Yuxarı Gövhər ağa” və “Saatlı” məscidlərindən də bəhs olunmuşdur) // Bakı İslam mədəniyyətinin paytaxtıdır – 2009: beynəlxalq konfransın tezisləri, 9-10 noyabr. Bakı, s. 110-111.

Qarabağlı 2009a

Rizvan Qarabağlı. Qarabağın qədim məscidləri: (məqalədə Şuşa qalasından da bəhs olunmuşdur) // “Qarabağ dünən, bu gün və sabah” VIII elmi-əməli konfransın materialları: Qarabağ general-qubernatorluğunun 90 illiyinə həsr olunur. Bakı, s. 238-241.

Qacar 2019

Çingiz Qacar. Köhnə Şuşa (Rus dilindən tərcümə edənə və məsul redaktor V.Quliyev). Bakı: Şərq-Qərb, 341 s.

Nemətova 1961

Nemətova M.S. Şuşa şəhərlərindəki «cümə məscidi»nin kitabələri. // Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının xəbərləri, İctimai elmlər seriyası, № 1, s.47-59.

İki sahil 2021

Ulu öndər Heydər Əliyev: Şuşa əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir: (Vaqif poeziya günlər haqqında) // İki sahil. - 2021, 1 sentyabr, s. 4.

Karvansaray 2013

Şuşa karvansarayları: [Hacı Məhərrəmin karvansarayı; Hacı Əmiraslan bəyin karvansarayı; Uğurlu bəyin karvansarayı; Mir Səyyar oğlunun karvansarayı; Murad bəyin karvansarayı; Hacı Hüseynin karvansarayı; Gövhərağanın karvansarayı; Hacı Abbas bəyin karvansarayı; Cavad ağanın karvansarayı; Xanlıq Muxtarın karvansarayı] // Şuşa. - 2013. - 30 iyun. - s. 6-7.

Неймат 1991

Неймат М.С. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Арабо-персоязычные надписи Баку и Апшерона (XI - начала XX века). Том 1, Баку: ЭЛМ, 1991, 248 с.

Неймат 2011

Неймат М.С. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Том V, Баку: ЭЛМ и тахсил, 240 с.

کتابخانه بعد از استیوارکوه

9 789952 841237